

Andrzej Hejmej
Uniwersytet Jagielloński

Komparatystyka intermedialna*

1. Rewizja komparatystyki

Skomplikowana przeszłość komparatystyki literackiej ukształtowanej w XIX wieku, w dobie narodzin „dyskursu literatur narodowych” (Bassnett, 2009: 118), i niestabilność nowej komparatystyki to sprawy powszechnie znane, skądinąd zasadnicze argumenty, które powodują, że obszar refleksji łączony z działaniem komparatystycznym stawia się dzisiaj pod znakiem zapytania. Wydaje się jednak, iż komparatystyka, która przez kolejne dziesięciolecia poprzedniego stulecia z trudem legitymizowała potrzebę istnienia jako odrębna dyscyplina akademicka, dojdzie do głosu w wieku XXI jako „dyscyplina poza dyscypliną” (Ferris, 2010: 243–273), mierząca się między innymi z dwoma, jak sądzę, głównymi wyzwaniem współczesnego świata: *i n t e r k u l t u r o w o ś c i ą* o r a z *i n t e r m e d i a l n o ś c i ą*¹. Ten kierunek nieuchronnego rozwoju znajduje obecnie odzwierciedlenie już nie tylko w indywidualnych ujęciach komparatystów, ale i w popularyzujących idee badań komparatystycznych kompendiach, czego dobrym przykładem jest chociażby niemieckojęzyczny podręcznik *Komparatistik*, zredagowany przez Evi Zemanek i Alexandra Nebriga (Berlin 2012), w którym dwa odrębne rozdziały poświęcone

* Artykuł powstał w ramach programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” („Głos i skryptoralność. Literatura w społeczeństwie medialnym”, nr 0063/NPRH4/H2a/83/2016).

¹ Przyjmuję taki właśnie punkt widzenia w książce *Komparatystyka. Studia literackie – studia kulturowe*, omawiając szerzej horyzont komparatystyki XXI wieku (zob. zwłaszcza część II: *Prze-strzenie intermedialności*; Hejmej, 2013: 95–187).

zostały interkulturowości (Dirk Kretzschmar, *Interkulturalität*) oraz intermedialności (Evi Zemanek, *Intermedialität – Interart Studies*)².

Nowa tendencja, myślę o stopniowym otwieraniu się dyscypliny na zjawiska intermedialne, zyskała w raporcie Bernheimera z 1993 roku klarowną wykładnię i spójną definicję: „Komparatystyka powinna obejmować porównania w obrębie różnych mediów, od wczesnych manuskryptów do telewizji, hipertekstu i rzeczywistości wirtualnej” (*Raport Bernheimera, 1993*, 2010: 145) (definicja ta, jak wiadomo, wywołała falę krytyki, szereg polemik i niekończących się dyskusji). Ujmując kwestię w szerszym kontekście, należałoby od razu dodać, że tego rodzaju nurt studiów zapowiadały znacznie wcześniej formułowane propozycje badań międzyartystycznych, że początki refleksji łączą się z tradycyjnie rozumianymi badaniami nad korespondencją sztuk, z ustaleniami w XX wieku takich między innymi badaczy, jak Étienne Souriau, który nakreślił problematykę w książce *La correspondance des arts. Éléments d'esthétique comparée* (Paris 1947), Calvin S. Brown, za sprawą którego zostały uporządkowane w trybie porównawczym zagadnienia muzyczno-literackie w *Music and Literature. A Comparison of the Arts* (Athens–Georgia 1948), Henry H.H. Remak, dzięki któremu przyjęła się nowa formuła komparatystyki literackiej (Remak, 1961), czy George Steiner, uprawiający nowoczesny rodzaj komparatystyki w myśl zasady, iż „Nie należy nigdy oddzielać wiersza, dramatu czy powieści od ilustracji, od innych dzieł sztuki, które są przez nie inspirowane: kontekstu muzycznego filmów, wersji radiowych i telewizyjnych” (Steiner, 2010: 526). Oczywiście, nie sposób byłoby przy tym nie wspomnieć i o tak ważnych inicjatywach, jak zorganizowany w 1979 roku IX Kongres AILC „Literatura i inne sztuki” (Konstantinović, Scher, Weisstein, 1981), w trakcie którego prowadzono dyskusje na temat zjawisk międzyartystycznych.

2. Komparatystyka i badania intermedialne

W dzisiejszej praktyce komparatystycznej spotyka się rozmaite podejścia do zagadnienia literatury i innych sztuk, o czym najlepiej świadczy zestawienie trzech opublikowanych w ostatnim czasie opracowań zbiorowych, a mianowicie tomu niemieckojęzycznego *Intertextualität, Intermedialität, Transmedialität. Zur Beziehung zwischen Literatur und anderen Medien* pod redakcją Volkera C. Dörra i To-

² Kwestii interkulturowości poświęcony jest rozdział 10. (Kretzschmar, 2012: 145–158), kwestii intermedialności natomiast – rozdział 11. (Zemanek, 2012: 159–174).

biasa Kurwinkela (Würzburg 2014), tomu pokongresowego, gromadzącego część materiałów z XX Kongresu AILC „Le comparatisme comme approche critique” / „Comparative Literature as a Critical Approach” – *Comparatisme et intermédialité/ Comparatism and intermediality/ Komparatistik und Intermedialität* pod redakcją Claude’a Paula i Evy Werth (Würzburg 2015) oraz tomu francuskojęzycznego *Littérature comparée et correspondance des arts* pod redakcją Yves’a-Michela Ergala i Michèle Finck (Strasbourg 2014). Pierwsza z przywołanych publikacji realizuje, jak sądzę, najdalej posunięty postulat zbliżenia badań komparatystycznych i badań intermedialnych, stanowi przykład uprawiania refleksji w wymiarze transdyscyplinarnym, co prowadzi do bezpośredniej konfrontacji głosów różnych badaczy intermedialności, m.in. Wenera Wolfa, Joachima Paecha, Jürgena E. Müllera; druga – przynosi pośrednie rozwiązanie, wszak studia komparatystyczne i studia intermedialne traktowane są rozłącznie, jako samodzielne dziedziny badań, które wyróżnia wspólny wymiar (inter)kulturowy (nb. redaktorzy tomu dochodzą do wniosku, iż studia intermedialne nie sytuują się w centrum refleksji komparatystycznej, ale zarazem dążą do wskazania argumentów, w jakim stopniu komparatystyka może przyczynić się do rozwoju tychże studiów); trzecia – pomija horyzont badań intermedialnych, prezentuje tradycyjne podejście do kwestii literatury i innych sztuk³ (problematyka rozpatrywana jest w kategoriach korespondencji sztuk, którą określa się jako dziedzictwo niemieckiego romantyzmu).

W świetle nawet tak pobieżnego zestawienia trzech koncepcji opracowań tomów zbiorowych widać doskonale, że współistnieją dzisiaj różnorodne sposoby konceptualizacji i rozmaite języki interpretacji intermedialnych zjawisk kulturowych. Widoczny jest zarazem, co trzeba podkreślić, brak możliwości utożsamienia badań intermedialnych i badań komparatystycznych. Studia intermedialne uprawiane przez medioznawców, rozwijające się od lat 90. zwłaszcza w Niemczech, zorientowane były od początku na komunikację kulturową i przyniosły w tym zakresie wartościowe poszerzenie perspektywy badawczej. *K o m p a r a t y s t y k a i n t e r m e d i a l n a*⁴ z kolei analizuje przede wszystkim fenomen literatury jako

³ Akcentuje to już nawet ogólny układ kompozycyjny; publikacja składa się z czterech części: I – *Littérature comparée et musique*, II – *Littérature comparée et arts visuels (peinture, sculpture)*, III – *Littérature comparée et arts visuels (danse, photographie, cinéma)*, IV – *Littérature comparée et « ronde des arts » (dialogue des arts visuels et des arts sonores)*.

⁴ Formułę „komparatystyka intermedialna” trudno byłoby uznać za neologizm, wszak pojawia się ona od paru lat w badaniach komparatystycznych (zob. Berthomier, 2009). Posługuję się taką formułą m.in. w książce *Komparatystyka. Studia literackie – studia kulturowe* (Hejmej, 2013: 52, 119). Zob. także Hejmej, 2013: 13–18; 2014: 246.

medium pośród innych mediów i sytuację człowieka w społeczeństwie medialnym (zob. Saxer, 2012; Michalczyk, 2008), co sprawia, iż może ona z powodzeniem wykorzystywać osiągnięcia tego rodzaju studiów i formułować własne założenia badawcze w oparciu o propozycje teoretyków intermedialności. Nie trzeba dzisiaj dowodzić, że wśród rozwijających się aktualnie nurtów badań komparatystycznych pojawiają się coraz częściej i takie, w obrębie których ważną rolę odgrywa kwestia komunikacji kulturowej w erze ekspansji nowych mediów. Aby przekonać się o widocznym zainteresowaniu komparatystów konsekwencjami zwrotu intermedialnego (tak jak określają go autorzy tomu *Cultural Functions of Intermedial Exploration* [zob. Hedling, Lagerroth, 2002: 8, 13; Wolf, 2002: 15, 23, 24, 30], w którym intermedialność objaśniana jest jako nowe ujęcie zagadnień intermedialnych) oraz nurtem studiów intermedialnych, wystarczy sięgnąć po ukazujące się w ostatnich latach publikacje komparatystów (np. *Media Borders, Multimodality and Intermediality*, red. Lars Elleström, Basingstoke 2010), zwrócić uwagę na powstające serie wydawnicze (np. zainicjowane w 2006 roku przez wydawnictwo Rodopi „Studies in Intermediality”) czy przejrzeć niektóre programy studiów komparatystycznych (np. takiej specjalności na Uniwersytecie w Lejdzie, jak „Comparative Literature and Literary Theory”). Krótko konkludując, fenomen intermedialności we współczesnej kulturze staje się dla najnowszej komparatystyki – podobnie jak inne, stosunkowo jednak dobrze rozpoznane zagadnienia, by wspomnieć tylko o literaturze światowej, przekładzie/translacji, postkolonializmie czy interkulturowości – jednym z istotnych wyzwań.

3. Intermedialność – fenomen współczesnej kultury

Intermedialność w badaniach komparatystycznych często jest sprowadzana, co skądinąd zrozumiałe, do kwestii intermedialnych praktyk artystycznych, najnowszej sztuki, zwłaszcza realizacji sztuki intermedialnej i multimedialnej – w tym wypadku mamy do czynienia, jak powiedziałby Henk Oosterling, z „intermedialnością artystyczną” (Oosterling, 2003: 30). Jeżeli jednak zgodzić się z ustaleniami niemieckich medioznawców i badaczy komunikacji kulturowej (np. Jürgenem E. Müllerem) – należałoby zarazem rozumieć intermedialność jako fenomen współczesnej kultury, rezultat rewolucji informacyjnej/medialnej/cyfrowej, jako jedną z charakterystycznych cech komunikacji kultu-

rowej w dobie społeczeństwa medialnego⁵. Ten szczegół związany z rozumieniem intermedialności jest dla mnie wyjątkowo ważny: o ile bowiem jeszcze pod koniec lat 90. intermedialność łączono głównie z trzema rodzajami relacji, a mianowicie ogólnymi związkami między mediami, transformacjami określonego medium w inne oraz rozmaitymi fuzjami mediów (Claus Clüver wskazuje jako przykład takiej optyki badawczej tom z 1998 roku *Intermedialität. Theorie und Praxis eines interdisziplinären Forschungsgebiets* pod redakcją Jörga Helbiga), o tyle dzisiaj, dwie dekady później, bezpieczniej byłoby – podążając także za Clüverem – powiedzieć nie tylko, że „intermedialność musi być postrzegana jako ogólne zjawisko, które obejmuje wszelkie relacje, tematy i problemy tradycyjnie stanowiące pole badań międzyartystycznych [*Interarts Studies*]” (Clüver, 2007: 32), nie tylko, że w grę wchodzi „nieuchronnie intermedialny charakter każdego medium” (Clüver, 2007: 32), ale że intermedialność – rozpatrywana w świetle medioznawstwa i studiów nad komunikacją – pozwala zarazem wkroczyć w świat dzisiejszego człowieka skazanego w dobie „płynnej nowoczesności” na oddziaływanie sieci rozmaitych przekazów.

Uprawianie refleksji komparatystycznej w erze społeczeństwa medialnego prowadzi, jak sądzę, nie tylko do rozwoju niezbędnej w gruncie rzeczy k o m p a r a t y s t y k i m e d i ó w (zob. Szczęsna: 2011, 2012) (to znaczy ustalania specyfiki poszczególnych systemów medialnych, rozstrzygania zależności między różnymi mediami i odmiennymi formami ekspresji artystycznej), lecz także do rozwoju k o m p a r a t y s t y k i i n t e r m e d i a l n e j, która formułuje pytania i odpowiedzi na gruncie antropologii, ujawniając skutki rozmaitych mechanizmów mediatyzacji i medializacji oraz głębokich przemian społeczno-kulturowych. Istotną kwestią w tej sytuacji okazuje się zatem już nie tylko rodzaj intermedialności, który może stać się przedmiotem szczegółowej analizy (np. intermedialność syntetyczna, formalna – transmedialna, transformacyjna czy ontologiczna, by odwołać się do ustaleń Jensa Schrötera [1998]), nie tylko z takich czy innych powodów akceptowany przez komparatystę rodzaj typologii relacji intermedialnych (Heinricha E. Pletta [1991: 20], Wernera Wolfa [2009, 2011, 2014] etc.), nie tylko sposób, w jaki dochodzi na przykład w tekście literackim do „substytucji medialnej” (Plett, 1991: 20) bądź „transpozycji intermedialnej” (Wolf, 2002: 19 i n.), okoliczność, w jakiej dany tekst adaptuje inne medium, czy wreszcie: sposób, w jaki funkcjonuje tenże tekst, stanowiąc hybrydę – odmianę literatury intermedialnej. W przypadku

⁵ Problem intermedialności w takiej właśnie perspektywie rozpatruje między innymi Jürgen E. Müller w książce *Intermedialität. Formen moderner kultureller Kommunikation* (Müller, 1996) czy Claus Clüver w artykule *Inter textus / inter artes / inter media* (Clüver, 2001).

komparatystyki intermedialnej – traktowanej jako jeden z głównych nurtów komparatystyki kulturowej – należałoby oczywiście mieć na uwadze wszelkiego rodzaju *przekształcenia (inter)medialne*: strategie recyklingu, kolażu, montażu, zapożyczenia, adaptacje, remediacje, transpozycje, zjawiska konwergencji etc., lecz w centrum zainteresowania pozostaje człowiek we współczesnej rzeczywistości medialnej. W konsekwencji przyjęcie w najnowszej komparatystyce perspektywy badań intermedialnych umożliwia analizę, po pierwsze, przemian w sztuce i kulturze XX i XXI wieku, po drugie – jednocześnie – sytuacji uczestnika społeczeństwa medialnego, który doświadcza nowych form komunikacji kulturowej (jak np. komunikacja cyfrowa) i podlega związanym z tym procesom społeczno-cywilizacyjnym.

4. Przypadek literatury intermedialnej

Nie sposób byłoby odnieść się do obydwu sygnalizowanych perspektyw badań intermedialnych jako odrębnych, bowiem współtworzą one określony system. Pierwsza z tych perspektyw interesuje wielu dzisiejszych humanistów, zyskała stosowną egzemplifikację między innymi w związku z literaturą intermedialną (to określenie nie bez powodu – ze względu na rozwój studiów intermedialnych – pojawiło się najpierw w obszarze badań niemieckojęzycznych [Zima, 1995]). Po pojęcie „literatury intermedialnej” sięga Maryla Hopfinger w książce *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej* (Hopfinger, 2003: 163). Używa go w odniesieniu do eksperymentów literackich XX wieku, których zapowiedź stanowi utwór Stéphane’a Mallarmégo *Un coup de dés jamais n’abolira le hasard*, opublikowany po raz pierwszy w roku 1897⁶. Literatura intermedialna obejmuje, zgodnie z propozycją badaczki, wybrane hybrydy tekstowe – uwzględniona zostaje między innymi twórczość kaligramowa Apollinaire’a, wiersze wizualne Tytusa Czyżewskiego, poemat *Europa* Anatola Sterna „z collage’ami i w układzie graficznym” Mieczysława Szczuki, tom *Z ponad* Juliana Przybosa w opracowaniu graficznym Władysława Strzemińskiego, a także takie zjawiska, jak nurt poezji konkretnej, pojawiający się w latach 50. poprzedniego stulecia, oraz komiks. Proponowaną listę realizacji można by bez większego trudu znacznie poszerzyć, uwzględniając chociażby nowoczesną

⁶ Tekst Mallarmégo ukazał się w czasopiśmie „Cosmopolis” (1897); później został opublikowany także w innej wersji (Mallarmé, 1914). Zob. przekłady polskie Macieja Żurowskiego (Mallarmé, 1975) oraz Tomasza Różyckiego (Mallarmé, 2005).

poezję wizualną, poezję dźwiękową, książki – obiekty artystyczne („livre d'artiste”), prozę hipertekstową, literaturę, e-literaturę, rezultaty remediacji, działań performatywnych, przekładów hipertekstowych itd. Badania w tym zakresie – prowadzone nie tylko w perspektywie intermedialności – są dzisiaj bez wątpienia zaawansowane (także w Polsce, za sprawą m.in. Korporacji Ha!art), przynoszą wieloaspektowe analizy przestrzeni akustycznej i wizualnej literatury nowoczesnej, począwszy od utworów przedstawicieli awangard z początku XX wieku (zob. Śniecikowska, 2005, 2008), po literaturę nowomiedialną (zob. np. Szczęsna, 2015).

Przy tej okazji, zanim przejdę do kwestii drugiej, chciałbym zwrócić uwagę na jedną zasadniczą sprawę, która doprowadzi do sformułowania końcowych konkluzji. W światowej humanistyce od wielu dekad podejmuje się badania nad zagadnieniami przestrzeni wizualnej i akustycznej, między innymi w związku z literaturą, muzyką, sztukami wizualnymi, filmem itd. Zagadnienia te jednak – co dawno już budziło zastrzeżenia i poważne obawy Marshalla McLuhana (zob. McLuhan, 2010) – traktowane są zazwyczaj rozłącznie i, jak dobrze dzisiaj wiadomo, zarysowuje się wyraźna dominacja dyskursu wizualnego, paradygmatu wizualności, antropologii wizualnej⁷. Mimo iż antropologia wizualna próbuje czasami przybierać postać antropologii (audio)wizualnej, to zupełnie marginalizowana jest w jej przypadku kwestia audiosfery i percepcji słuchowej. Nadal nie zostały wyciągnięte wnioski chociażby z faktu, że w ubiegłym stuleciu i pierwszych dekadach wieku XXI mamy do czynienia w sztuce ze wzrostem znaczenia gatunków hybrydycznych, w sytuacji których kluczową rolę odgrywa pejzaż dźwiękowy (niektórzy, naturalnie, proponują analizy pewnych aspektów współczesnej sztuki, jak na przykład Jean-Yves Bosseur w książce *L'oeuvre ouverte, d'un art à l'autre*, Paris 2013). W perspektywie komparatystyki intermedialnej wydaje się rzeczą oczywistą, że celem pogłębionej refleksji w takich właśnie okolicznościach staje się zastąpienie badań nad „muzycznością” literatury (poetyką tekstu) – badaniami nad szeroko pojmowanym pejzażem dźwiękowym (w tym i muzyką) oraz jego reprezentacjami słownymi. W grę wchodzi zatem nie tyle badanie „muzyczności” utworów literackich w wymiarze

⁷ Pokazuje to skądinąd doskonale szeroka recepcja studiów nad wizualnością oraz antropologią obrazu. Wystarczy odnotować, że wydane zostały w przekładzie na język polski takie tomy, jak *Images malgré tout, Devant l'image. Questions posées aux fins d'une histoire de l'art* Georges'a Didi-Hubermana czy *Bild-Anthropologie. Entwürfe für eine Bildwissenschaft* Hansa Beltinga, ale nie pojawiła się – z wyjątkiem wyboru *Kultura dźwięku. Teksty o muzyce nowoczesnej* pod redakcją Christoph'a Coxa i Daniela Warnera – żadna propozycja, która nawiązywałaby charakterem do tomów ukazujących się w serii wydawanej pod egidą European Sound Studies Association czy nawet w serii „Word and Music Studies”.

czysto poetologicznym, ile analizowanie – w duchu *sound studies* – literatury (intermedialnej) jako sposobu rejestrowania sfery akustycznej właściwej nowoczesności, literatury funkcjonującej w określonym pejzażu dźwiękowym, wreszcie literatury stwarzającej nowe przestrzenie dźwiękowe. W rezultacie studia komparatystyczne poświęcone przemianom dwudziestowiecznej audiosfery łączą się z perspektywą najnowszych badań nad dźwiękiem, propozycjami takich przedstawicieli *sound studies*, jak Veit Erlmann, Douglas Kahn, Jonathan Sterne czy Michael Bull, z perspektywą, której znaczenie dla dzisiejszej humanistyki dosadnie określił Sterne, mówiąc o „interdyscyplinarnym fermentie w naukach humanistycznych” (Sterne, 2012: 2). Tak rozumiana komparatystyka intermedialna przyczynia się – w tym szczególnym przypadku – do rozwoju antropologii dźwięku i nowej antropologii audiowizualności, jak też – w konsekwencji – do rozwoju badań intermedialnych⁸.

5. Nowa antropologia audiowizualności

Przechodzę wreszcie do kwestii drugiej, związanej z komplementarną perspektywą badań intermedialnych, czyli funkcjonowaniem człowieka w dzisiejszym społeczeństwie medialnym, ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia pejzażu dźwiękowego, audialności i percepcji polisensorycznej, do kwestii, która jest dla mnie równie ważna jak pierwsza. Najnowsza humanistyka (wzrokocentryczna *par excellence*) nie radzi sobie z opisem zmiany paradygmatu kultury z werbalnego na audiowizualny i wiążących się z tym transformacji społeczno-cywilizacyjnych – n o w a a n t r o p o l o g i a a u d i o w i z u a l n o ś c i – pozostaje wciąż projektem do zrealizowania. Rozwój technologii komunikacyjnych w erze nowych mediów, podobnie jak i wcześniejsze rewolucje informacyjne (zob. Fang, 1997), wpływa na postrzeganie i rozumienie rzeczywistości, uruchamia (i intensyfikuje) percepcję polisensoryczną, prowadzi, by użyć określenia Tomasza Misiaka, do „współczesnej rekonfiguracji *aisthesis*” (Misiak, 2012). Świadomość wagi problemu miał już Tadeusz Peiper, pisząc blisko sto lat temu, w 1922 roku: „Świat się zmniejsza, a zwiększa się widnokrąg i słuchokrąg człowieka. Zmienia się to, co można by nazwać czuciem świata” (Peiper, 1930: 304). Konsekwencje rekonfiguracji *aisthesis* sygnalizował w 1994 roku, w trakcie wykładu na uniwersytecie oksfordzkim, George Steiner: „Dzisiejsza precyzja technicznego reprodukowania, elektroniczne kodowanie i transmisja, a wkrótce audiowizualne

⁸ Pozwala rozwinąć istniejący już w Polsce nurt komparatystycznych badań intermedialnych związanych z literaturą i muzyką (zob. m.in. Hejmej, 2008, 2013; Wasilewska-Chmura, 2011).

technologie wirtualnej rzeczywistości – będą rzutowały w sposób niemalże nieprzewidywalny na recepcję języka i języka w literaturze” (Steiner, 2010: 526). Po dwóch dekadach, kiedy diagnozy Steinera zdążyły się w części zdezaktualizować, widać, iż w paru ostatnich dziesięcioleciach – niewątpliwie pod wpływem między innymi nowych mediów, intermedialności, zwrotu ku hipertekstualności – dokonuje się istotna rekonfiguracja interesująca zarówno medioznawcę i socjologa, jak też antropologa: rozmaite media, tzw. dyskurs sieciowy i świat cyberprzestrzeni kształtują nowe pole percepcji dzisiejszego uczestnika społeczeństwa medialnego, jego świadomość, wrażliwość, sposób wartościowania, poczucie rzeczywistości „tu i teraz”.

Przed komparatystyką intermedialną, jeśli na moment pominąć kwestię badań nad różnorodnymi przypadkami i nurtami „intermedialności artystycznej”, stoi jedno główne zadanie, a mianowicie diagnozowanie sytuacji człowieka w społeczeństwie medialnym, wypracowywanie antropologii audiowizualności adekwatnej względem dzisiejszych realiów⁹. Rozwój nowej koncepcji antropologii audiowizualności, jak sądzę, wymaga wieloaspektowej, dogłębnej analizy – w szerokiej perspektywie antropologicznej – współczesnej audiosfery; inaczej mówiąc, pejzażu dźwiękowego i jego artykulacji artystycznych (m.in. reprezentacji słownych) na przestrzeni całego poprzedniego stulecia i ostatnich dekad, począwszy od pierwszych awangard po najnowsze eksperymenty. Proponowane spojrzenie na fenomen audiowizualności współczesnej kultury rodzi potrzebę gruntownego przeanalizowania na nowo zarówno rozmaitych aspektów intermedialności nowoczesnej sztuki, w tym i literatury¹⁰ (dotąd postrzeganej zwykle przez pryzmat wizualności, antropologii (audio)wizualności), jak też przestrzeni wizualnej i akustycznej, ze szczególnym zwróceniem uwagi na drugą z nich – przestrzeń akustyczną. W takiej sytuacji dochodzi do rewizji i przewartościowania relacji: wizualność – audialność (percepcja wzrokowa – percepcja słuchowa; antropologia wizualna – antropologia dźwięku), w myśl między innymi założenia, iż doświadczenie akustyczne staje się dla człowieka równie istotne, jak nowe formy doświadczeń wizualnych. Bycie we współczesnym świecie, w tak czy inaczej rozumianej kulturze konwergencji – współlistnienia starych i nowych mediów, w warunkach schizofonii (termin Roberta Murraya Schafera), to znaczy

⁹ Podejmowane są oczywiście tego rodzaju próby z różnych perspektyw (zob. m.in. Janiak, Krzemińska, Wojtasik-Tokarz, 2007; Antonik, 2014).

¹⁰ Zmienia się tym samym status literaturoznawstwa, co w sposób dla siebie charakterystyczny komentuje Siegfried J. Schmidt: „przez rozwój społeczeństwa w kierunku społeczeństwa mediów masowych literaturoznawstwo w wymiarze, w którym bada teksty literackie, staje się *volens volens* faktycznie medioznawstwem między innymi medioznawstwami” (Schmidt, 2010: 159).

nieuchronnego przebywania w świecie permanentnego szumu i rozmaitych dźwięków, pociąga za sobą daleko idące konsekwencje. Komparatystyka intermedialna, niewątpliwie akcentująca w dzisiejszej humanistyce potrzebę wypracowania nowej antropologii audiowizualności, w jakiejś mierze oznacza wyjście poza badania ograniczające się wyłącznie do percepcji wizualnej i syndromu *homo videns*, staje się jednym ze sposobów diagnozowania sytuacji współczesnego człowieka w erze społeczeństwa medialnego.

Bibliografia

- Antonik, Dominik. *Autor jako marka. Literatura w kulturze audiowizualnej społeczeństwa informacyjnego*. Kraków: Universitas, 2014.
- Bassnett, Susan. „Literatura porównawcza w XXI wieku”. Przeł. Iga Noszczyk. *Teksty Drugie* 6 (2009): 111–118 (pierwodruk: Bassnett, Susan. „Reflections on Comparative Literature in the Twenty-First Century”. *Comparative Critical Studies* 3.1–2 [2006]: 3–11).
- Belting, Hans. *Bild-Anthropologie. Entwürfe für eine Bildwissenschaft*. München: Wilhelm Fink Verlag, 2001 (Belting, Hans. *Antropologia obrazu. Szkice do nauki o obrazie*. Przeł. Mariusz Bryl. Kraków: Universitas, 2007).
- Berthomier, Marjorie. „Texte et musique – où comparer, c’est articuler”. *Vox Poetica*. Tekst zamieszczony na stronie internetowej Société Française de Littérature Générale et Comparée: <http://www.vox-poetica.com/sfpgc/biblio/berthomier.html> (data publikacji: 15.02.2009).
- Bosseur, Jean-Yves. *Loeuvre ouverte, d’un art à l’autre*. Paris: Minerve, 2013.
- Brown, Calvin S. *Music and Literature. A Comparison of the Arts* [1948]. Athens–Georgia: The University of Georgia Press, 1963.
- Clüver, Claus. „Inter textus / inter artes / inter media”. *Komparatistik 2000/2001. Jahrbuch der Deutschen Gesellschaft für Allgemeine und Vergleichende Literaturwissenschaft*. Hrsg. Monika Schmitz-Emans, Uwe Lindemann. Heidelberg: Synchron Publishers, 2001. 14–50.
- . „Intermediality and Interarts Studies”. *Changing Borders: Contemporary Positions in Intermediality*. Eds. Jens Arvidson, Mikael Askander, Jørgen Bruhn, Heidrun Führer. Lund: Intermedia Studies Press, 2007. 19–38.
- Comparatisme et intermédialité/ Comparatism and intermediality/ Komparatistik und Intermedialität*. Eds. Claude Paul, Eva Werth. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2015.

- Didi-Huberman, Georges. *Devant l'image. Questions posées aux fins d'une histoire de l'art*. Paris: Minuit, 1990 (Didi-Huberman, Georges. *Przed obrazem. Pytanie o cele historii sztuki*. Przeł. Barbara Brzezicka. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2011).
- . *Images malgré tout*. Paris: Éditions de Minuit, 2003 (Didi-Huberman, Georges. *Obrazy mimo wszystko*. Przeł. Mai Kubiak Ho-Chi. Kraków: Universitas, 2008).
- Fang, Irving. *A History of Mass Communication. Six Information Revolutions*. Boston: The Focal Press, 1997.
- Ferris, David. „Dyscyplina poza dyscypliną”. Przeł. Jakub Momro, Tomasz Bilczewski. *Newspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Red. Tomasz Bilczewski. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010. 243–273 (Ferris, David. „Indiscipline”. *Comparative Literature in the Age of Globalization*. Ed. Haun Saussy. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006. 78–99).
- Hedling, Erik, Lagerroth, Ulla-Britta. „Introduction: In Pursuit of Functional Aspects of Intermedia Studies”. *Cultural Functions of Intermedial Exploration*. Eds. Erik Hedling, Ulla-Britta Lagerroth. Amsterdam–New York: Rodopi, 2002. 7–13.
- Hejmej, Andrzej. „Intermedialność i komparatystyka intermedialna”. *Przegląd Humanistyczny* 4 (2013): 13–18.
- . *Komparatystyka. Studia literackie – studia kulturowe*. Kraków: Universitas, 2013.
- . „Literatura w społeczeństwie medialnym”. *Teksty Drugie* 2 (2014): 239–251.
- . *Muzyka w literaturze. Perspektywy komparatystyki interdyscyplinarnej*. Kraków: Universitas, 2008.
- Hopfinger, Maryla. *Doświadczenia audiowizualne. O mediach w kulturze współczesnej*. Warszawa: „Sic!”, 2003.
- Intermedialität. Theorie und Praxis eines interdisziplinären Forschungsgebiets*. Hrsg. Jörg Helbig. Berlin: Schmidt, 1998.
- Intertextualität, Intermedialität, Transmedialität. Zur Beziehung zwischen Literatur und anderen Medien*. Hrsg. Volker C. Dörr, Tobias Kurwinkel. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2014.
- Kretzschmar, Dirk. „Interkulturalität”. *Komparatistik*. Hrsg. Evi Zemanek, Alexander Nebrig. Berlin: Akademie Verlag, 2012. 145–158.
- La littérature et les autres arts: Actes du IXe Congrès de l'Association Internationale de Littérature Comparée* [Innsbruck, 20–25 sierpnia 1979]. Eds. Zoran Konstantinović, Steven Paul Scher, Ulrich Weisstein. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 1981.
- Literatur intermedial. Musik – Malerei – Photographie – Film*. Hrsg. Peter V. Zima. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.
- Littérature comparée et correspondance des arts*. Eds. Yves-Michel Ergal, Michèle Finck. Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg, 2014.

- Mallarmé, Stéphane. „Rzut kości”. Przeł. Maciej Żurowski. *Poezja* 7/8 (1975): 66–75.
- . *Rzut kości nigdy nie znieśie przypadku*. Przeł. Tomasz Różycki. Wprowadzenie Michał Paweł Markowski. Kraków: Korporacja Ha!art, 2005.
- . « Un coup de dés jamais n'abolira le hasard ». Paris: *La Nouvelle Revue Française*, 1914 (pierwodruk: *Cosmopolis* 17 [1897]: 417–427).
- McLuhan, Marshall. „Przestrzeń wizualna i akustyczna”. Przeł. Julian Kutyła. *Kultura dźwięku. Teksty o muzyce nowoczesnej*. Wybór i redakcja Christoph Cox, Daniel Warner. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2010. 95–101 (McLuhan, Marshall. „Visual and Acoustic Space”. McLuhan, Marshall, Powers, Bruce R. *The Global Village, Transformations in World Life and Media in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press, 1992. 35–47).
- Media Borders, Multimodality and Intermediality*. Ed. Lars Elleström. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
- Michalczyk, Stanisław. *Spoleczeństwo medialne. Studia z teorii komunikowania masowego*. Katowice: Śląsk Wydawnictwo Naukowe, 2008.
- Misiak, Tomasz. „Aksjologiczny wymiar współczesnej rekonfiguracji «aisthesis»”. *Estetyka i Krytyka* 1 (2012): 57–75.
- Müller, Jürgen E. *Intermedialität. Formen moderner kultureller Kommunikation*. Münster: Nodus, 1996.
- Oosterling, Henk. „Sens(a)ble Intermediality and «Interesse». Towards an Ontology of the In-Between”. *Intermedialité* 1 (2003): 29–46.
- Peiper, Tadeusz. „Radiofon”. *Zwrotnica* 1922 (lipiec); także w: Peiper, Tadeusz. *Tędy*. Warszawa: F. Hoesick, 1930. 304 (przedruk: Peiper, Tadeusz. *Pisma*, t. 1: *Tędy, Nowe usta*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1972. 240).
- Plett, Heinrich E. „Intertextualities”. *Intertextuality*. Ed. Heinrich E. Plett. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1991. 3–29.
- Przekaz digitalny. Z zagadnień semiotyki, semantyki i komunikacji cyfrowej*. Red. Ewa Szczęśna. Kraków: Universitas, 2015.
- Przestrzenie wizualne i akustyczne człowieka. Antropologia audiowizualna jako przedmiot i metoda badań*. Red. Agnieszka Janiak, Wanda Krzemińska, Anna Wojtasik-Tokarz. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, 2007.
- Przyboś, Julian. *Z ponad*. „Biblioteka «a.r.»”, t. 1. Cieszyn 1930 (reprint: Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1988).
- „Raport Bernheimera, 1993. Komparatystyka na przełomie wieku”. Przeł. Maciej Wzorek. *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Red. Tomasz Bilczewski. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010. 137–148 (pierwodruk: „The Bernheimer Report, 1993: Comparative Literature at the Turn of the Century”. *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Ed. Charles Bernheimer. Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press, 1995. 39–48).

- Remak, Henry H.H. „Comparative Literature, Its Definition and Function”. *Comparative Literature: Method and Perspective*. Eds. Newton Phelps Stallknecht, Horst Frenz. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1961. 3–37 (Remak, Henry H.H. „Literatura porównawcza – jej definicja i funkcja”. Przeł. Wanda Tuka. *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Red. Halina Janaszek-Ivaničková. Warszawa: Instytut Kultury, 1997. 25–36).
- Saxer, Ulrich. *Mediengesellschaft: Eine kommunikationssoziologische Perspektive*. Wiesbaden: Springer VS, 2012.
- Schmidt, Siegfried J. „Literaturoznawstwo jako projekt interdyscyplinary”. Przeł. Bogdan Balicki. *Teksty Drugie* 4 (2010): 151–167.
- Schröter, Jens. „Intermedialität. Facetten und Probleme eines aktuellen medienwissenschaftlichen Begriffes”. *Montage/av. Zeitschrift für Theorie & Geschichte audiovisueller Kommunikation* 2 (1998): 129–154.
- Souriau, Étienne. *La correspondance des arts. Éléments d'esthétique comparée*. Paris: Flammarion, 1947.
- Steiner, George. „Czym jest komparatystyka literacka?”. Przeł. Agnieszka Matkowska. *Niewspółmierność. Perspektywy nowoczesnej komparatystyki. Antologia*. Red. Tomasz Bilczewski. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010. 511–529 (Steiner, George. „What is Comparative Literature?”. *No Passion Spent: Essays 1978–1995*. New Haven–London: Yale University Press, 1996. 142–159).
- Stern, Anatol. *Europa. Z collage'ami i w układzie graficznym Mieczysława Szczuki*. Warszawa 1929.
- Sterne, Jonathan. „Sonic Imaginations”. *The Sound Studies Reader*. Ed. Jonathan Sterne. New York–London: Routledge, 2012. 1–17.
- Szczęsna, Ewa. „Komparatystyka mediów. Poetyka, semiotyka, komunikacja medialna”. *Komparatystyka dla humanistów*. Red. Mieczysław Dąbrowski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 289–320.
- . „Komparatystyka semiosfer, mediów, dyskursów. Perspektywy rozwoju”. *Tekstualia* 4 (2012): 37–50.
- Śniecikowska, Beata. „Nuż w uhu”? *Koncepcje dźwięku w poezji polskiego futuryzmu*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.
- Śniecikowska, Beata. *Słowo – obraz – dźwięk. Literatura i sztuki wizualne w koncepcjach polskiej awangardy 1918–1939*. Kraków: Universitas, 2005.
- Wasilewska-Chmura, Magdalena. *Przestrzeń intermedialna literatury i muzyki. Muzyka jako model i tworzywo w szwedzkiej poezji późnego modernizmu i neoawangardy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011.

- Wolf, Werner. „Intermedialität: Konzept, literaturwissenschaftliche Relevanz, Typologie, intermediale Formen”. *Intertextualität, Intermedialität, Transmedialität. Zur Beziehung zwischen Literatur und anderen Medien*. Hrsg. Volker C. Dörr, Tobias Kurwinkel. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2014. 11–45.
- . „(Inter)mediality and the Study of Literature”. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 13.3 (2011). Text znajduje się na stronie <http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol13/iss3/2>.
- . „Intermediality Revisited. Reflections on Word and Music Relations in the Context of a General Typology of Intermediality”. *Word and Music Studies. Essays in Honor of Steven Paul Scher and on Cultural Identity and the Musical Stage*. Eds. Suzan M. Lodato, Suzanne Aspden, Walter Bernhart. Amsterdam–New York: Rodopi, 2002. 13–34.
- . „Relations between Literature and Music in the Context of a General Typology of Intermediality”. *Comparative Literature: Sharing Knowledges for Preserving Cultural Diversity*, t. 1. Eds. Lisa Block de Behar, Paola Mildonian, Jean-Michel Djian, Djelal Kadir, Alfons Knauth, Dolores Romero Lopez, Márcio Seligmann Silva. „Encyclopedia of Life Support Systems” (EOLSS), Oxford 2009. 133–155.
- . „Towards a Functional Analysis of Intermediality: The Case of Twentieth-Century Musicalized Fiction”. *Cultural Functions of Intermedial Exploration*. Eds. Erik Hedling, Ulla-Britta Lagerroth. Amsterdam–New York: Rodopi, 2002. 15–34.
- Zemanek Evi. „Intermedialität – Interart Studies”. *Komparatistik*. Hrsg. Evi Zemanek, Alexander Nebrig. Berlin: Akademie Verlag, 2012. 159–174.

Intermedial Comparative Literature

Summary

The paper focuses on the current situation of the discipline of comparative literature (“indiscipline”), particularly on the present condition and tasks of intermedial comparative literature. In the latest humanities intermediality permits to examine all possible connections and fusions of arts which have existed since the ancient times till the 21st century (i.a. so-called intermedial literature) and to describe today’s social communication. The author refers to intermediality as a phenomenon of contemporary culture (intermedial art and cultural communication in the era of new media), modern literature, intermedial comparative literature and intermedial studies, and to the condition of a man in the media society (the inevitable process of “expanding” the perception). In this context, he argues that intermedial comparative literature should develop a new version of audio-visual anthropology.

Keywords: comparative literature, intermediality, intermedial comparative literature, audio-visual anthropology

Słowa kluczowe: komparatystyka, intermedialność, komparatystyka intermedialna, antropologia audiowizualności